Educația ateistă și filmul de popularizare a științei în România socialistă (I): evoluția aparatului de propagandă științifică

Ana Szel
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Janovics Center
I. L. Caragiale National University of Theatre and Film
Corresponding author email: ana.szel@unatc.ro

Atheist education and popular science film in socialist Romania (I): The Evolution of the scientific propaganda apparatus

Abstract: The present research aims to analyze the cinematographic production of science popularization from the perspective of its belonging to a broader configuration of practices and manifestations initiated and controlled by the propaganda apparatus. Drawing on archival documents, the article reconstructs the activities and operating principles of the Society for the Dissemination of Science and Culture, which until the 1960s was the main institution mandated by the state to popularize scientific knowledge and materialist-dialectical beliefs on a large scale, and whose infrastructure, thematic grid, and dissemination circuits circumscribe and prefigure the evolution of science popularization cinema. The transcripts of the meetings of the various sections of the SDSC or the Central Committee, the instructions, reports and field briefings that will be analyzed in this article, reflect the decision-making processes and internal resorts of the propaganda structures, but also the atmosphere on the ground and the measures mobilized by the bodies responsible for scientific education of the masses in general and the atheist issue in particular.

Keywords: popular science film, socialist useful cinema, atheist education

Citation suggestion: Szel, Ana. "Educația ateistă și filmul de popularizare a științei în România socialistă (I): evoluția aparatului de propagandă științifică." *Transilvania*, no. 3 (2025): 73-83.
https://doi.org/10.51391/trva.2025.3.08.

Introducere

Studiul de față (structurat în două părți/articole) propune o incursiune în peisajul de producție a filmului de propagandă științifică în perioada socialistă, privit din perspectiva demersurilor de popularizare a ateismului. Dacă în literatura contemporană din zona cinemaului utilitar interesul pentru evoluția cinemaului științific[1], de popularizare a științei[2] sau a filmului educativ[3] e demonstrat de cantitatea de studii dedicate în ultimele decenii, educația ateistă reprezintă încă un subiect puțin abordat, care particularizează producția de film științific din blocul estic față de spațiul occidental și care, prin prisma multiplelor sale conexiuni cu domenii ale cunoașterii ca fizica, biologia evoluționistă, astronomia, istoria religiilor, filozofia, medicina, psihologia, permează un registru tematic

1. Virgilio Tosi, *Cinema Before Cinema. The Origins of Scientific Cinematography* (A British Universities Film& Video Council Publication, 2005); Timothy Boon, *Films of fact. A History of Science in Documentary Films and Television* (Londra: Wallflower Press, 2008); Hannah Landecker, „Microcinematography and the History of Science and Film", *Isis*, no. 97 (2006): 121–132; Scott Curtis, *The Shape of Spectatorship. Art, Science and Early Cinema in Germany* (Columbia University Press, 2015) etc.

2. Oliver Gaycken, *Devices of Curiosity: Early Cinema and Popular Science* (New York: Oxford University Press, 2015); Victoria Shmidt, Karl Kaser, *A Critical History of Health Films in Central and Eastern Europe and Beyond* (New York: Routledge, 2024); Pao-chen Tang, Yuqian Yan, Ling Zhang, ed., *Socializing Medicine. Health Humanities and East Asian Media* (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2025) etc.

3. Charles R. Acland, Haidee Wasson, ed., *Useful Cinema* (Durham, Londra: Duke University Press, 2011); Geoff Alexander, *Academic Films for the Classroom. A History* (Jefferson: McFarland & Company, 2011); Eef Masson, *Watch and Learn: Rhetorical Devices in Classroom Films after 1940* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012); Devin Orgeron, Marsha Orgeron, Dan Streible, ed., *Learning with the Lights Off. Educational Film in the United States* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

mai larg din producția non-ficțională a epocii.

Citite ca instrumente de comunicare ale unui sistem politic etatizat, centralizat și planificat, filmele de popularizare a științei produse în perioada socialistă se regăsesc într-o configurație mai amplă de practici și manifestări inițiate și controlate de aparatul de propagandă, un așa-zis „*dispozitiv* – o constelație complexă de medii, tehnologii, discursuri și forme de cunoaștere și de organizare socială"[4]. Considerând filmul ca una dintre formele cele mai elaborate de articulare a mesajelor politice – o culminație a eforturilor propagandistice, atât din perspectiva angrenajului tehnic complex pe care îl presupune inițierea, producția și circulația sa, cât și în virtutea premeditării mesajului pe care îl transmite - cercetarea de față vizează analiza producției cinematografice de popularizare a științei din perspectiva apartenenței sale la acest conglomerat de medii mobilizate ca interfață pentru popularizarea și internalizarea valorilor și preocupărilor politice a căror tradiție în sfera propagandei o continuă: literatură, conferințe și formate educative, publicații și presă, radio, brigăzi de agitație, teatru de amatori, comunicări și manifestații oficiale sau diverse forme de propagandă vizuală (afișe, fotografii, caricaturi, diapozitive și diafilme).

Folosind instrumentele conceptuale formulate în cadrul teoretic de receptare a filmului utilitar, vor fi examinate din perspectivă *istorico-pragmatică* atât contextul industriei cinematografice socialiste – principalul producător și distribuitor al filmelor de propagandă științifică – dar mai ales, și în primă instanță, orizontul mai amplu în care se înscriu aceste practici cinematografice, conturat de dezbaterile și discuțiile purtate în cadrul Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii și a forurilor sale tutelare, Secția Propagandă și Agitație, Secretariatul și Biroul Executiv ale Comitetului Central al PCR. Stenogramele ședințelor diverselor secții ale SRSC sau ale Comitetului Central, instrucțiunile, rapoartele și informările de pe teren care vor fi analizate în prima parte a acestui articol reflectă procesele decizionale și resorturile interne ale structurilor de propagandă, dar și atmosfera de pe teren și măsurile mobilizate de organismele responsabile de educația științifică în rândul maselor în general și de problematica ateistă în mod particular.

Noțiunea de propagandă va fi înțeleasă în această cercetare în sensul atribuit de sociologul francez Jacques Ellul, care, prin neutralizarea judecăților de valoare asociate în mod tradițional termenului, recadrează în lucrarea sa din 1962, *Propagandes*, contextul de analiză al fenomenului. Ellul considera că propaganda nu poate fi definită exclusiv în baza mandatului său politic, ca atașată unor obiective pur ideologice: „Propaganda este într-o mai mică măsură arma politică a unui regim (neexcluzând această posibilitate), cât mai ales efectul unei societăți tehnologizate și care tinde să integreze individul într-o lume tehnologică".[5]

În ceea ce privește contextul teoretic mai larg în care se înscrie subiectul educației ateiste, cercetarea de față a beneficiat de cadrul articulat în ultimele decenii de o nouă perspectivă istoriografică, care corespunde, printre altele, inclusiv procesului de accesibilizare a arhivelor în țările din fostul bloc socialist. Volume ca *A Sacred Space is Never Empty: Soviet Atheism 1954-1971*[6], *Secularization Soviet Style: Teaching Atheism and Religion in a Volga Republic*[7], *Science, Religion and Communism in Cold War Europe*[8], *The History of Scientific Atheism. A Comparative Study of Czechoslovakia and Soviet Union (1954-1991)*[9] sau *The Socialist Sacred: Atheism, Religion, and Mass Culture in Romania, 1948-1989*[10] relativizează discursul dominant în paradigma interpretativă a Războiului Rece[11], care, așa cum observă Zsuzsánna Magdó s-a bazat exclusiv pe o demonstrație a „represiunii" și a "eșecului" sistemului socialist[12] și recadrează câmpul de interes concentrat tradițional asupra funcției politice a

4. Vinzenz Hediger, Patrick Vonderau, ed., *Films That Work – Industrial Film and the Productivity of Media*, (Amsterdam University Press, 2009), 12.

5. Pentru traducerea fragmentului de față s-a folosit versiunea engleză a volumului: Jacques Ellul, *Propaganda - The formation of men's attitude* (New York: Vintage Books, 1965), XVII.

6. Victoria Smolkin, *A Sacred Space Is Never Empty. A History of Soviet Atheism*, (Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2018).

7. Sonja Luehrmann, *Secularism Soviet Style. Teaching Atheism and Religion in a Volga Republic* (Bloomington& Indianapolis: Indiana University Press, 2011).

8. Paul Betts, Stephen A. Smith, *Science, Religion and Communism in Cold War Europe* (Palgrave MacMillan, 2016).

9. Jan Tesař, *The History of Scientific Atheism. A Comparative Study of Czechoslovakia and Soviet Union (1954-1991)* (Vandenhoeck& Ruprecht, 2019).

10. Zsuzsánna Magdó, *The Socialist Sacred: Atheism, Religion, and Mass Culture in Romania, 1948-1989*, teză de doctorat (University of Illinois, Urbana-Champaign, 2016).

11. Dimitry Pospielovsky, *A History of Marxist-Leninist Atheism and Soviet Anti-religious Policies. A History of Soviet Atheism in Theory and Practice, and the Believer* Vol. 1 (New York: St. Martin's Press, 1987); David Powell, *Antireligious Propaganda in the Soviet Union: A Study of Mass Persuasion* (London: MIT Press, 1978); James Thrower, *Marxist-Leninist "Scientific Atheism" and the Study of Religion and Atheism in the USSR* (Berlin: De Gruyter, 1983) etc.

12. Magdó, *The Socialist Sacred*, 7.

ateismului științific înspre o analiză a conținuturilor vehiculate și a relațiilor de interdeterminare dintre procesul de secularizare și preocupările spirituale ale subiecților socialiști.

Articolul de față constituie prima parte a cercetării privind educația ateistă și își propune să schițeze peisajul instituțional și evoluția structurilor însărcinate cu propaganda științifică, în mod notabil activitatea Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii, care a fost până în anii ,60 principala instituție mandatată de stat să popularizeze pe scară largă cunoștințele științifice și convingerile materialist-dialectice și a cărei infrastructură, grilă tematică și circuit de diseminare circumscrie și prefigurează evoluția filmului de popularizare a științei. În acest sens vor fi explicitate modul de funcționare a infrastructurii mediatice a propagandei științifice, experiența situațiilor concrete de care aparatul de propagandă s-a lovit în teritoriu și evoluția în timp a problematicii și ascopurilor propagandei ateiste.

Partea a doua a studiului, care vizează analiza propriu-zisă a contextul de producție a filmului științific în România și a modului în care se reflectă evoluția structurilor de propagandă responsabile cu răspândirea cunoștințelor științifice în demersurile de consolidare a cinematografiei de popularizare a științei va fi elaborată într-un articol separat, care va examina mecanismele de producție și de distribuție a filmelor, problematica specifică a acestor procese, precum și principalele tipologii și teme legate de educația ateistă abordate în repertoriul filmografic al studiului „Alexandru Sahia".

Evoluția aparatului de propagandă științifică

Înființată în 1949 după modelul sovietic al Asociației Unionale pentru Răspândirea Cunoștințelor Politice și Științifice, Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii (SRSC), a avut, în contextul intenselor prefaceri socio-politice și economice de după război, un aport semnificativ la popularizarea și transmiterea pe scară largă a cunoștințelor științifice. Cu ocazia conferinței de presă organizate la câteva luni de la înființarea societății, biologul Traian Săvulescu, secretar general al Academiei și președintele SRSC, explica misiunea instituției în termenii priorităților noului regim: „Odată cu trecerea puterii în mâna clasei muncitoare, rămășițele ideologiei capitaliste nu sunt încă distruse în conștiința oamenilor. Proletariatul nu este separat printr-un zid chinezesc de societatea veche. Aceasta este și mai adevărat în straturile micii burghezii de la orașe și ale țărănimii, care nu se debarasează de prejudecățile lor prin măsuri administrative, ci prin educarea lor, prin persuasiune, prin luptă împotriva influențelor dăunătoare din trecut".[13]

În consecință, principalele obiective înscrise în statutul organizației (și conținute în denumirea acesteia) urmăreau „răspândirea științei în masele largi populare, combaterea obscurantismului, a misticismului și a superstițiilor"[14] în vederea creșterii nivelului de cultură generală a populației, dar societatea replica în ultimă instanță și funcția de educare politică a maselor, predominantă în cadrul organismului sovietic omolog, mai precis aspecte care vizau „combaterea influențelor ideologice dușmane intereselor poporului muncitor, sub orice formă s-ar manifesta ele"[15]. Instituită cu doi ani mai devreme, Asociația Unională Sovietică - însărcinată cu misiunea practică de a disemina în rândul maselor un registru larg de cunoștințe ideologice, politice și tehnico-științifice - implementase o structură administrativă centralizată, cu ramificații în toate republicile, raioanele și orașele mari din URSS.

Având un rol secundar în registrul temelor abordate, propaganda tehnico-științifică era orientată în deciziile primului congres al Asociației Unionale din ianuarie 1948 pe trei direcții principale, care aveau funcția – mai degrabă ideologică decât educativă – de a demonstra supremația puterii sovietice la nivel global: „rolul științei rusești și al izbânzilor savanților sovietici în diferitele ramuri ale științei și tehnicii [...], aportul multilateral pe care îl aduce știința sovietică la știința și cultura mondială [...] și demascarea categorică a teoriilor pseudo-științifice ale savanților burghezi care apără orânduirile reacționare și imperialiste și care denaturează și falsifică știința adevărată".[16]

Urmărind modelul sovietic, principalele activități desfășurate în scopul educării maselor din România constau în organizarea conferințelor de popularizare – pe teme ca marxism-leninismul, politica internă și externă a RPR, economia, știința, cultura, concepția materialistă despre lume etc. –, publicarea sub formă tipărită a expunerilor, editarea volumelor și periodicelor de știință popularizată, realizarea emisiunilor radio, prezentarea diapozitivelor și filmelor științifice documentare și organizarea expozițiilor de popularizare a concepțiilor materialist-dialectice (dintre care cea mai longevivă a fost expoziția itinerantă „Originea și Evoluția Omului", inaugurată în 1951). Aceste acțiuni erau dublate de efortul de a antrena participarea voluntară a oamenilor de știință și de cultură la conceperea și susținerea conferințelor și de a recruta membri activi ai societății în scopul de a constitui, a instrui și a dispune de un nucleu consistent de conferențiari și lectori, intelectuali de toate specializările, dispuși să contribuie „în folosul

13. Sandu Naumescu, „Rolul și importanța Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii", *Universul*, nr. 272, 21 noiembrie, 1949.
14. *Statutul Societății pentru Răspândirea științei și culturii,* ANIC, Fond SRSC, 1951/1, f.1.
15. Ibid.
16. ANIC, Fond SRSC, dosar 5/1950, f.80.

obștesc" la munca de emancipare a maselor.[17]

Având statut de persoană juridică de utilitate publică și o structură internă departajată în funcție de diversele discipline reprezentate în curricula SRSC[18], aceasta funcționa ca o formă alternativă de învățământ pentru adulți. Unul dintre aspectele care diferențiau în faza inițială conferințele organizate în cadrul SRSC de structurile educaționale clasice, era tocmai caracterul de eveniment al prelegerilor. Conferințele, care se țineau în sala mare a Ateneului Român (care era și sediul societății), la Sala Dalles, la fostul Teatru Municipal (actualmente Teatrul Bulandra), în Biblioteca Centrală Universitară, aduceau pe afiș nume importante din intelectualitatea epocii, scriitorul Geo Bogza, esteticianul Tudor Vianu, filozoful și sociologul Mihai Ralea, fizicianul Șerban Țițeica, matematicianul Grigore Moisil, istoricul Petre Constantinescu-Iași, criticul și teoreticianul Paul Cornea etc.

Formate educative similare au existat și în perioada interbelică, în tradiția progresistă a Ateneelor Populare care au funcționat în orașele din România începând din 1917[19] sau a ciclurilor de conferințe organizate de Casa Școalelor, dar având în vedere că ele se adresau în mod prioritar intelectualilor, și în lipsa unei infrastructuri care să multiplice sistematic aceste conținuturi la nivelul întregii țări, demersurile aveau doar un impact proxim, limitat, incomparabil cu nivelul ridicat de audiență de care s-au bucurat, odată cu adoptarea unui program regulat, prelegerile de popularizare ale SRSC. Dacă e să ne luăm după cifrele arborate în presă și în materialele de propagandă externă[20], în 1954, „la aproape 5 ani de existență, Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii a organizat mai mult de 570.000 de conferințe pe subiecte dintre cele mai variate din domeniul ştiinței, tehnicii, literaturii artei, politicii internaționale etc. Specialiștii țin conferințe în Capitală, apoi ele sînt imprimate şi trimise în 12.000 de cămine culturale din țara noastră ca şi în cluburile sindicale. Aici textele, după caz, sînt ilustrate cu exemplificări din regiunea respectivă, iar conferințele sunt citite în fața muncitorilor şi țăranilor; 58 milioane de auditori au asistat deja la aceste conferințe în București și în provincie"[21].

Chiar și relativizate, aceste cifre denotă randamentul practic al structurilor politice din teritoriu și eficiența operativă a mijloacelor moderne de circulație a informației, sau în orice caz, potențialul lor în acest sens. De altfel, pentru a asigura prelegerilor un element de atracție suplimentar, societatea colabora cu Comitetul Cinematografiei și întreprinderile cinematografice regionale în vederea organizării de conferințe însoțite de proiecții de film în sălile de cinema din orașe și își propunea chiar să conceapă prelegeri în funcție de tematica filmelor documentare care rulau în rețeaua de difuzare publică. Mai mult, în ceea ce privea circuitul caravanelor cinematografice deținute de Sfaturile Populare, de regionalele de partid, de sindicate și care distribuiau filme în circuitul rural al căminelor culturale, dezideratul ambițios al societății era „- pe cât posibil - oriunde rulează un film, să se țină și o conferință a SRSC."[22]

În aceeași linie, în strânsă cooperare cu organizațiile locale de partid, pe parcursul anilor ,50, SRSC a înființat în medie 20 de filiale în capitalele de regiuni și 30 de subfiliale în raioanele din țară și a extins circuitul prelegerilor în Universitățile populare și muncitorești, în Ateneele populare din țară și în căminele culturale din zona rurală, în colaborare cu organizații ca Asociația Română pentru Legături de prietenie cu Uniunea Sovietică, Uniunea Tineretului Muncitor, Uniunea Femeilor Democrate din România sau Confederația Generală a Muncii. În plus, societatea a susținut așa-numitele lectorate – cicluri de prelegeri și discuții pe teme specifice, organizate la cerere în instituții, întreprinderi și gospodării agricole[23] și a pregătit și îndrumat grupe de lectori ambulanți care deserveau prin rotație atât raioanele unde nu existau filiale, cât și conferințele de sezon care se țineau pe litoral sau în stațiuni baleno-climaterice.

Privită din perspectiva regimului și a structurilor responsabile cu propaganda, SRSC avea rolul de a produce și de a centraliza resursele teoretice, dar și de a atrage și de a forma resursele umane necesare propagandei științifice la nivel național. În plus, organismele de partid se foloseau de spațiul de comunicare instituit de circuitul conferințelor în toată țara și ca vehicul pentru scopuri punctuale, ceea ce se reflecta în pregnanța tematică a subiectului respectiv

17. *Statutul Societății pentru Răspândirea științei și culturi*i, ANIC, Fond SRSC 1951/1, f.1.

18. În faza inițială societatea dispunea de 12 secții științifice organizate pe domenii: filozofie, pedagogie, psihologie; istorie; economie politică; politică internă și internațională; agricultură; militar; geografie, geologie, meteorologie; biologie, zoologie, botanică; medicină; matematică, fizică, chimie, astronomie; tehnică; și literatură, artă, filologie – ANIC, fond SRSC, dosar 5/1950. În timp secțiile s-au transformat în funcție de necesitățile politice, dar acest tablou general al domeniilor de interes poate fi regăsit cu variațiuni și în producția cinematografică din deceniul șapte.

19. Petre Daiche, „Ateneele Populare din București și rolul lor în culturalizarea maselor (1918-1944), *Materiale de istorie și muzeografie,* nr. 6, 1969, 123-140.

20. cifre confirmate, de altfel, și de diversele rapoarte și statistici ale activității, vezi ANIC, fondul SRSC, dosarele 2/1950, 8/1952, 62/1953.

21. *Le développement de la Culture dans la République Populaire Roumaine* (București: L'Institut Roumain pour les Relation Culturelles avec l'étranger, 1954), 46.

22. ANIC, Fond SRSC dosar 1/1951, ff. 89-90, f.122.

23. ANIC, fond SRSC, dosar 6/1950, f. 34, 68-70.

(campania de electrificare din 1950, diversele campanii agricole și chiar campanii electorale,[24] dar și antagonizări sezoniere, cum era ciclul de conferințe antititoiste din 1952, în cadrul căruia situația din Iugoslavia era prezentată în termenii cei mai extremi[25]). La rândul ei, societatea beneficia de susținerea organizațiilor politice și administrative care activau în toată țara și care mediau acțiunile de propagandă în teritoriu. Cu alte cuvinte, aparatul de propagandă furniza formele și infrastructura de transmitere a acestora, iar SRSC, ca instituție desemnată să disemineze cunoștințele științifice era responsabilă de umplerea lor cu conținuturi adecvate din punct de vedere tematic și ideologic.

Pornind de la dezideratul unei „legături organice între știință și producție [...] prin nimicirea granițelor între munca intelectuală și munca fizică"[26], una dintre funcțiile esențiale ale materialelor de popularizare era explicarea, traducerea într-un limbaj accesibil a cunoștințelor științifice în rândul maselor. De altfel, printre sarcinile SRSC se număra și practica corecturii materialelor, atât pentru controlul „purității ideologice", cât și în ceea ce privea adaptarea informațiilor la un nivel de înțelegere împărtășit de majoritatea audienței, așa numitele „versiuni populare".

Tocmai aceste aspecte erau subliniate într-un articol de fond din ziarul „Scânteia" care sintetiza neajunsurile activității SRSC, așa cum reieșeau din *Hotărârea Comitetului Central de partid privind îmbunătățirea acțiunilor de răspândire în mase a cunoștințelor politice și științifice*. Articolul reitera importanța adecvării expunerilor pentru publicul larg, era criticat academismul și caracterul abstract al prelegerilor: „SRSC a neglijat una din laturile esențiale ale activității sale: asigurarea unui conținut și a unei calități corespunzătoare a conferințelor, caracterul concret, mobilizator al acestora [...] Multe conferințe sunt plictisitoare, fiind lipsite de orice legătură cu viața, tratând problemele în mod dogmatic, sec, făcând abuz de citate; deseori se folosește un limbaj greu accesibil maselor de ascultători."[27]

O altă critică formulată cu această ocazie era centralizarea excesivă a societății, care nu se adaptase suficient la nevoile particulare din diferitele zone ale țării. Se recomanda o intensificare a activității la nivel regional care să țină cont de problematicile locale, agricultura fiind una dintre direcțiile prioritare urmărite de aparatul de propagandă în anii '50. De altfel, încă de la înființarea primelor filiale regionale ale SRSC, la nivel central s-a pus problema unei cunoașteri mai aprofundate a situației din teritoriu. Deși problemele de care se loveau pe teren organismele politice și cultural-educative aveau, în mare, cauze similare, măsurile specifice luate pentru soluționarea diverselor situații variau, odată cu anecdotica, de la o regiune la alta.

Încercând să se achite de sarcina de a combate diversele superstiții și înclinații mistice care îi determinau pe țărani să țină post și îi împiedicau să muncească pe perioada sărbătorilor religioase - amenințând astfel realizarea în condiții optime a lucrărilor agricole -, conducerea societății solicita filialelor să includă în rapoartele lunare orice informație referitoare la superstițiile cu specific local, precum și la „alte manifestări ale dușmanului de clasă (secte, apariții de „sfinți")"[28]. Cu toate astea, în 1952, conferințele dedicate combaterii superstițiilor se limitau la tratarea unor subiecte ca igiena, meteorologia sau fizica generală, și, pe de altă parte includeau cicluri de prelegeri cu titluri edificatoare, care vizau în mod critic știința occidentală: „Demascarea pseudo-științei americane", „Rasismul, arma otrăvită a imperialismului", „Leucotomia prefrontală (o metodă bizară a științei americane)" sau „Monopolurile, stăpânii științei americane".[29]

Pe parcursul deceniului șase, și mai ales după moartea lui Stalin, rolul tot mai pregnant al științei ca factor în slujba progresului social și economic a fost marcat la nivelul propagandei științifice inclusiv de o retorică mai puțin supusă presiunilor ideologice și mai puțin polarizată în raport cu știința occidentală. În același timp, aspectul combaterii superstițiilor și misticismului a devenit o preocupare constantă în cadrul SRSC, care a editat pe această temă o serie de broșuri în colecția societății și a continuat să organizeze conferințe care atacau direct misticismul, din perspectiva istoriei religiilor („Cum și de ce a apărut religia?", „Eroi și martiri ai adevărului științific" sau „Flăcările rugului medieval") sau prin prisma opoziției știință-religie („Religia și știința despre suflet și viața spirituală a omului" sau „Știința și religia despre univers")[30]. În plus, prin specificul ei diversificat și adaptabil la particularitățile diferitelor comunități locale, problematica superstițiilor, a obscurantismului și a misticismului, a funcționat în cadrul SRSC, dar și la nivelul organismelor de propagandă în general, ca un mecanism de reglare a discursurilor în funcție de cazuistica din teren.

Din perspectivă administrativă, intensificarea demersurilor de educație ateistă în cadrul SRSC au culminat cu

---

24. De exemplu cu ocazia alegerilor din 1952, pe lista de teme a conferințelor SRSC se regăsea și subiectul „popularizării alegerilor". Prelegerile asociate temei variau de la „Marile drepturi și libertăți ale oamenilor muncii", „Marea Adunare Națională, organul suprem al puterii populare în RPR" sau „Însemnătatea alegerilor pentru Marea Adunare Națională" și până la „Farsa alegerilor în țările capitaliste" - ANIC, fond SRSC, dosar 8/1952 f.49.

25. „Viața de mizerie și suferință a oamenilor muncii din Iugoslavia tito-fascistă", „Decăderea culturii în Iugoslavia înrobită de clica lui Tito", „Uneltirile bandiților titoiști împotriva păcii și securității" sau „Situația mamei și copilului din iadul titoist" - ANIC, fond SRSC, dosar 8/1952, f.50.

26. ANIC, fond SRSC, dosar 5/1950, f. 53.

27. „Pentru larga răspândire a cunoștințelor politice și științifice", *Scânteia,* nr. 2955, 24 aprilie, 1954,1.

28. ANIC, Fond SRSC dosar 1/1951, ff. 90-91.

29. ANIC, fond SRSC, dosar 8/1952, f.49.

30. ANIC, Fond SRSC, dosar 6/1957, ff. 15-16.

înființarea, în septembrie 1957, a secției de Ateism-Științific, a cărei componență includea fizicieni, biologi, medici, filozofi, psihologi etc. Cu ocazia ședinței de constituire a secției, au fost retrasate noile coordonatele ale activității de propagandă, precum și principalele direcții tematice care includeau, la sugestia membrilor secției, atât subiecte direct legate de propaganda ateist-științifică, cum era ciclul „Tradiții ateiste în România - Tradiții ateiste în folclorul românesc" sau ciclul de istoria religiilor, cât și teme de popularizare a științei care atingeau indirect chestiunea convingerilor religioase și a mentalităților obscurantiste, ca „Astronomia și astrologia", biologia evoluționistă, medicina[31] sau fizica[32].

Unul dintre aspectele care apar cel mai frecvent în discuțiile pe marginea rolului propagandei ateiste este chestiunea „delicată și complexă" a statutului cultelor religioase. Libertatea de conștiință și libertatea exercitării cultelor erau drepturi garantate de Constituție încă din 1948[33], și în plus, prin noul cadru constituțional din 1952[34], statul recunoștea Biserica ortodoxă română „ca organizație autocefală și unitară". În aceste condiții, opiniile reprezentanților biroului de conducere a secției ateist-științifice erau divergente în ceea ce privea poziționarea propagandei ateiste în raport cu biserica. Existau voci, chiar printre cadrele de conducere ale societății, cum era cazul medicului și academicianului Nicolae Lupu, care „pornind de la argumentul că biserica este recunoscută de stat, e de părere că nu este oportun ca SRSC să desfășoare propagandă ateistă directă, ci să se mărginească la răspândirea cunoștințelor științifice."[35] Alții considerau că respectul datorat cultelor și reprezentanților ei ar trebui să se aplice exclusiv bisericii ortodoxe, și nu și instituției Vaticanului, care era văzută ca principal antagonist în tradiția propagandei filosovietice, dar mai ales din perspectiva conflictului generat de alipirea bisericii greco-catolice la cultul ortodox majoritar.

La extrema cealaltă, criticul literar Paul Cornea propunea atacarea frontală a creștinismului, printr-o serie de conferințe dedicate problemelor specifice ale catolicismului, ale ortodoxiei și ale celorlalte culte religioase, pe care le vedea concepute la un nivel științific ridicat și adresate mai degrabă unui public intelectual[36]. De altfel, Cornea se număra printre susținătorii ideii unei cercetări etnografice a superstițiilor și a credințelor mistice (îndeosebi „minunile" și „sfinții tămăduitori"[37]) și a distribuției acestora pe regiuni, „un studiu de adâncime al fenomenului concret religios" care să centralizeze la nivel intern un repertoriu de probleme de dezbătut în cadrul conferințelor de educație ateistă și care să adapteze discursurile educative în funcție de realitățile și mentalitățile locale.[38]

O altă problemă ridicată în cadrul ședinței a fost cea a sectelor religioase și a caracterului antisocial al acestora. Se dădea de exemplu baptismul, care „a cucerit pur și simplu majoritatea satelor din regiunea Oradea"[39] și ai cărei membrii se excludeau din viața culturală și civică. Dincolo de propunerea de intensificare a efortului de propagandă, proporțional cu gradul de răspândire a sectelor neoprotestante, majoritatea celor prezenți erau de acord cu faptul că în orice demers de popularizare a concepțiilor ateiste trebuie să se dea dovadă de tact, credincioșii să nu fie jigniți în niciun fel pentru convingerile lor, ci să se pună mai degrabă în discuție, de pe poziții științifice, fundamentele religiei. Se considera că se impune o cunoaștere a problematicii mistice cât mai apropiată de realitatea din teren și o orientare a dialogului către aspectele mundane ale practicilor religioase, care să răspundă la întrebările punctuale ale audienților (se dădea drept exemplu semnificația obiectelor de cult, ca apa sfințită, busuiocul, moaștele).

Un ultim punct al discuției în care s-a atins un consens printre reprezentanții biroului de conducere al secției a fost cel referitor la profilul psiho-social al audienței vizate de conferințele SRSC. S-a constatat că deși problema ateismului în rândurile intelectualității nu este una stringentă, majoritatea tematicilor propuse în cadrul ședinței erau concepute pentru un public deja educat și nu atacau problemele concrete cu care se confruntă oamenii în mediul rural și în comunități mai restrânse. Printre concluziile ședinței se număra și constatarea că atât tematica, cât și conținutul prelegerilor trebuiau regândite în așa fel încât să se adreseze în primă instanță „omului mediu, care nu

31. În mod special, se punea problema nivelului de răspândire a practicilor medicale dăunătoare sănătății, descântecele și leacurile băbești, care trebuiau combătute cu argumente medicale.
32. „Noi când facem istoria fizicii, facem un curs de ateism, în fond. Arătăm cum s-a născut știința. Dacă o luăm ca lecție de fizică, este pur și simplu lupta împotriva scolasticii ca dogmă, lupta împotriva magiei, împotriva astrologiei, alchimiei." - ANIC, Fond SRSC, dosar 6/1957, f. 26.
33. conform articolului 85, https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=1454, consultat la 14.05.2023
34. conform articolului 27, https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=1574, consultat la 14.05.2023
35. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar 12/1958.
36. Mergând în aceeași linie, Călin Popescu propunea chiar provocarea unei dezbateri publice sau a unui dialog textual între susținătorii tezei ateiste și reprezentanți ai bisericii, cum era preotul și scriitorul avangardist Marcel Avramescu, celebru în epocă pentru charisma sa intelectuală - ANIC, Fond SRSC, dosar 6/1957, f. 24.
37. „În fiecare regiune și raion aflu de o altă minune [...]. În acest sens cred că ar fi bine ca tocmai acolo să meargă și lectorii noștri, nu numai să combată pe sfântul respectiv, ci acolo, pe loc să declare drept minciună această afirmație și să studieze și metodele acestea, manevrele acestor inițiatori de sfinți. Aproape fiecare raion își are sfântul lui."
38. idem, ff. 20-22.
39. ANIC, Fond SRSC, dosar 6/1957, f. 28.

judecă chiar așa de abstract și care este încă prizonierul unui mare număr de prejudecăți, de superstiții și de obiceiuri de care trebuie să fie dezbărat".[40]

Așa cum reiese din discuțiile purtate în ședința de constituire a secției, propaganda ateistă era înțeleasă ca având două funcții complementare, una prescriptivă, legată de combaterea misticismului, obscurantismului și superstițiilor și alta educativă, informativă, care urmărea „să fie mai ales pozitivă, să pună ceva în locul superstițiilor, să pună accentul mereu asupra științei"[41], altfel spus să contribuie cu noțiuni și explicații științifice asupra diverselor fenomene, dar și să ofere o alternativă spirituală și ideologică în locul credinței religioase. „În ceea ce privește morala, fără să ne ocupăm de biserică, trebuie să ne ocupăm de problema moralei în mod sistematic, cu mai multe conferințe, foarte concret, până când oamenii se vor lămuri asupra acestor lucruri, cu multă bunăvoință, fără să stârnim la ei un sentiment de panică că vrem să atingem ceva care este ultima cută internă".[42]

Dincolo de evitarea unei confruntări directe de pe poziții de putere cu instituțiile de cult contemporane și reprezentanții lor, odată cu instituirea primei structuri specializate de propagandă ateist-științifică, strategiile retorice mobilizate în scopul combaterii misticismului și a prejudecăților religioase au continuat direcția tematică deschisă de ciclurile de prelegeri pe teme de istoria religiilor, care ofereau o serie de avantaje tactice. În primul rând, tratând din perspectivă istorică atât apariția, cât și dispariția unor religii se sublinia dimensiunea lor concretă, materială, trecătoare. În acest sens, religia apărea în mod implicit ca o practică socială depășită, a cărei necesitate a expirat pe măsură ce societatea a devenit tot mai egalitară și care, privită din perspectivă teleologică nu a reprezentat decât o etapă intermediară a procesului inerent de secularizare. În al doilea rând, prin contagiunea cu aspectele mai prozaice, politice, economice, sociale din istoria bisericii ca instituție (evocarea unor practici religioase de tipul cruciadelor, inchiziției etc.) se urmărea indirect și dezinvestirea simbolică, desacralizarea formelor ritualice ale religiei și delegitimarea lor socială. În al treilea rând, exemplificarea variației discursurilor religioase din toate timpurile și de pe toate continentele viza o relativizare reciprocă a pretențiilor de universalitate și de exclusivitate ale religiilor monoteiste.

În ceea ce privește strategia de combatere a misticismului prin prisma binomului știință-religie, aceasta implica două tipuri de opoziție: una de pe poziții istorice (confruntările religiei cu știința de-a lungul secolelor) și cealaltă de pe poziții epistemologice (adevărul științific obiectiv versus revelația divină). De altfel, cea de-a doua strategie retorică era cel mai frecvent reprezentată sub diverse forme, atât în subiectele conferințelor organizate până la mijlocul anilor '60[43], cât și în repertoriul broșurilor și volumelor editate în paralel în colecția SRSC - „Marx și Engels despre religie", „Lenin despre religie", „Materialismul și religia" de M.P. Bașkin, „Originea religiei" de Ch. Hainchelin, „Sistemul naturii" de Holbach etc. – unele dintre ele având tiraje de peste 145.000 de exemplare.[44]

În *Referatul cu privire la propaganda împotriva misticismului* elaborat în mai 1958 de către Direcția de Propagandă și Cultură a CC al PMR, demersurile de popularizare a ateismului erau circumscrise într-un orizont temporal mai larg de manifestare, care impunea aceleași principii de conviețuire pașnică și dialog constructiv asumate și cu ocazia ședinței de constituire a secției de ateism din cadrul SRSC: „Activitatea de combatere a misticismului și obscurantismului religios este o sarcină de lungă durată, ea trebuie să se desfășoare treptat, evitându-se orice măsură cu caracter de campanie, prevenindu-se cu grijă orice manifestare stângistă, orice jignire, ofensă sau presiune administrativă asupra credincioșilor".[45]

În acest context era menționată din nou intensificarea activității sectelor religioase, și în special a baptismului, care în județele Timișoara și Oradea număra deja peste 35.000 de adepți. Aceștia, departe de a se sustrage de la viața socială, așa cum se arăta în alte rapoarte precedente, desfășurau o multitudine de acțiuni culturale de masă în scopul atragerii de noi membri. Coruri, fanfare și orchestre, producții artistice de factură religioasă – programe de poezie, scenete biblice, activități sportive, excursii, pelerinaje și activități de misionariat din casă în casă, toate aceste manifestări concurau cu succes pe plan local acțiunile organizate pe linie de partid în cadrul căminelor culturale, a cluburilor muncitorești și a caselor de cultură. În plus, dat fiind că se considera că practica religioasă în manifestările ei sociale vizibile – ca mersul la biserică, botezul, căsătoria religioasă sau înmormântarea – era incompatibilă cu calitatea de activist, influența sectelor religioase asupra membrilor de partid era cu atât mai gravă. În acest sens, se dispunea ca „propaganda nemijlocit ateistă" să fie îndreptată în primul rând asupra

40. idem, f.22
41. idem, f.17
42. idem ff. 26-27.
43. Teme ca „Știința și religia despre suflet și viața spirituală a omului", „Credință și știință", „Despre moarte și nemurirea sufletului" sau „Există oare un început și un sfârșit al lumii?", dar și „La flăcările rugului medieval", „Eroi și martiri ai adevărului științific" sau conferințe dedicate unor oameni de știință persecutați de biserică ca Galilei, Bruno sau Copernic.
44. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar 12/1958, f.1.
45. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar 12/1958, f.4.

membrilor de partid și activiștilor, prin intensificarea expunerilor pe teme legate de știință și religie în general, dar în special pe subiectele explicit ateiste în cadrul învățământului de partid, al învățământului politic din rețeaua Uniunii Tineretului Muncitor și în programele caselor ofițerilor și a orelor de educație militară din cadrul armatei și al Ministerului Afacerilor Interne. De asemenea, în organizațiile de bază ale partidului la nivel regional și local se propunea organizarea unor dezbateri, care să facă cunoscută membrilor, „pe baza explicării cu argumente științifice, poziția partidului nostru față de religie".[46]

Tot în aceeași direcție, așa cum reiese și din anexa referatului menționat, aspectele legate de combaterea superstițiilor și obscurantismului, disputate de pe pozițiile ideologice ale materialismului dialectic dar și de pe pozițiile științifice ale fizicii, biologiei, medicinei sau psihologiei, începeau să fie ilustrate în tot mai multe conferințe și prelegeri, al căror conținut era publicat în colecția editorială a SRSC.[47] În plus, reviste ca Știință și tehnică, *Lupta de clasă*, *Cercetări filozofice* sau ziare ca *Scânteia tineretului* publicau în baza planurilor tematice o serie de articole pe tema popularizării cunoștințelor științifice și a combaterii superstițiilor.

Odată cu restructurarea Ministerului Culturii în 1962 și înființarea Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă condus de Constanța Crăciun, activitatea de răspîndire în masă a cunoştin□elor cultural-ştiinţifice a trecut în atribuțiile acestuia. „A fost necesară această măsură deoarece în afară de SRSC, aveau atribuții similare şi alte organizații de stat sau obşteşti, ivindu-se astfel paralelisme care împiedicau buna coordonare şi îngreunau controlul asupra conținutului acestei munci. Activitatea de răspîndire a cunoştinţelor politice, ştiinţifice, culturale se va desfăşura pe baze obşteşti, prin antrenarea largă a intelectualității de la oraşe şi sate."[48] Explicația oferită de Ion Gheorghe Maurer în deschiderea ședinței de constituire a CSCA privind simplificarea aparatului birocratic avea în realitate un substrat economic, și anume reducerea cheltuielilor privind salariații diferitelor filiale ale acestor organizații, care urmau de acum să fie mobilizați „pe baze obștești".[49] În consecință, structura administrativă a SRSC se restrângea seminificativ prin reconfigurarea sa ca departament în cadrul noului minister sub denumirea de Consiliul pentru Răspândirea Cunoștiințelor Cultural-Științifice (CRCCS), ocazie cu care își încheia activitatea editorială, care era preluată în principal de Editura Științifică, și se rezuma la servicii birocratice de centralizare a conferințelor organizate la nivel local alături de comitetele județene și organizațiile de partid din București și din țară, care pe parcursul deceniului șapte au internalizat într-o mare măsură rolul de agenți ai cauzei ateiste.[50]

După 1965, în contextul preluării conducerii partidului de către Nicolae Ceaușescu, propaganda ateistă intra într-o nouă etapă, în care, așa cum remarca Victoria Smolkin-Rothrock în cazul Uniunii Sovietice, odată cu evoluția și consolidarea sistemului de propagandă, „semnificația politică a ateismului s-a reorientat de la lupta împotriva religiei, la lupta *pentru* monopolul ideologic asupra vieții spirituale."[51]

Pe fondul apatiei organelor politice locale în ceea ce privește munca de răspândire a cunoștințelor științice și de combatere a misticismului, semnalate în 1966 într-un raport de activitate al brigăzii CC al PCR în regiunea Cluj, influența cultelor și a sectelor religioase se făcea tot mai simțită. Biserica ortodoxă, singurul cult religios din regiune care nu depunea eforturi suplimentare pentru atragerea enoriașilor, adunase, la unica manifestare de amploare organizată cu ocazia hramului unei mănăstiri, un număr de 15.000 de participanți (de trei ori mai mulți decât în anul precedent). În același timp, reprezentanții bisericii catolice, care erau cei mai activi în angajarea tineretului în practica religioasă, ajunseseră în unele cazuri chiar să preia din atribuțiile educației științifice: „în orașul Dej, călugării franciscani au mers până acolo, încât în timpul vacanței de iarnă au organizat consultații pentru elevii căzuți la matematică".[52] Pe de altă parte, alți reprezentanți ai clerului catolic combăteau teoriile științifice care intrau în contradicție cu dogmele religioase, astfel preotul din Petrești, „deosebit de agresiv, a cerut copiilor să transmită profesorului care i-a învățat teoria evoluției omului, că el (profesorul) se trage din maimuță, ei (credincioșii) având origine divină".[53] Din nou, cele mai problematice dintre culte, reieșea din raport, erau sectele religioase, și mai ales

46. O altă măsură propusă cu această ocazie se referea la modificarea unui vers din *Internaționala,* în care „nu-i nicio mântuire în regi, ciocoi <u>și-ai lor lachei</u>" devenea "nu-i nicio mântuire în regi, ciocoi sau <u>dumnezei</u>". – idem ff..4, 6.

47. Enumerăm aici doar câteva dintre titlurile apărute în colecția SRSC: Iancu, Isidor, *Despre hipnoză sau sugestie* (1957); Bologa, Valeriu, *Despre vrăji, doftoroaie și leacuri băbești* (1957); Floru, R., *Adevărul despre unele mistere ale psihicului* (1959); Zaharia, N., *Moartea și credința în soartă, suflet și nemurire* (1960); Steriade, Mircea, *Despre somn și vise* (1961); Ștefan, I. M., *Adevărul despre năluciri* (1961); sau Iosefini, *Spiritism și secretele fachirilor* (1962).

48. „Constituirea Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă - Cuvântul tovarășului Ion Gheorghe Maurer", *Scânteia*, nr. 5561, 16 iunie, 1962, 4.

49. vezi și Magdó, *The Socialist Sacred,* 46-47.

50. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 19/1966, ff. 3-4.

51. Victoria Smolking - Rothrock, „The Ticket to the Soviet Soul: Science, Religion, and Spiritual Crisis of Late Soviet Atheism", *The Russian Review* no.73, aprilie (2014): 175.

52. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 19/1966, f. 18.

53. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 22/1966, f. 3.

cele nerecunoscute de stat: mileniștii, nasarinenii, adventiștii reformiștii, studenții în biblie și în special martorii lui Iehova, ai căror adepți predicau „manifestări deschis antistatale: sustragere de la vot, nesupunere la încorporare, nearborarea drapelului național în zilele de sărbători naționale”.[54]

Până la sfârșitul deceniului șapte, o serie de informări ale organismelor regionale de partid continuau să atragă atenția la nivel central asupra efectului pe care îl aveau asupra populației din mediul rural, și mai ales asupra tineretului demersurile social-religioase susținute ale diferitelor confesiuni și secte, solicitând în același timp forurilor superioare să ia măsuri pentru intensificarea acțiunilor de propagandă științifică și ideologică.

În aceste condiții, în 1966, în urma indicațiilor date de conducerea partidului, se reactivează nucleul de propagandă ateist-științifică al CRCCS[55] în scopul organizării la nivel central și regional a unei serii de seminarii de îndrumare metodico-științifică în domeniul educației ateiste și a combaterii misticismului. Cu această ocazie, audiența, care era compusă din lectorii și secretarii comisiilor raionale responsabili de educația ateist-științifică,[56] din reprezentanți ai organizațiilor de masă și obștești, dar și din împuterniciți ai Departamentului Cultelor, asista la o serie de prelegeri menite, pe de-o parte, să îi instruiască în privința formelor, temelor și metodelor educative și de propagandă (inclusiv cu privire la folosirea filmelor documentare și științifice în cadrul demersurilor educative) și, pe de altă parte, să expliciteze atitudinea noii conduceri a partidului referitoare la subiecte ca religia și instituțiile religioase, raportul dintre știință și religie, religia și viața socială.[57]

În cadrul acestui reviriment al entuziasmului pentru educația ateist-științifică, Secretariatul Comitetului Central a mobilizat în a doua jumătate a anului 1966 colective formate din activiști de partid în scopul de a controla modul de desfășurare a acțiunilor de răspândire a cunoștințelor ateist-științifice la nivel regional. Din constatările făcute pe teren de reprezentanții partidului și din analiza datelor existente, se aprecia că cele 11 culte și 4 secte recunoscute legal însumează între 12 și 14 milioane de credincioși (dintre care 10-12 milioane se estima că sunt adepții bisericii ortodoxe, 1.200.000 adepți ai bisericii romano-catolice, 700.000 de reformați și 184.000 de luterani, 280.000 alte confesiuni și în jur de 200.000 de membri ai sectelor baptiste, adventiste, penticostale, creștine după evanghelie), la o populație de 19 milioane de locuitori. Această situație, se menționa în același raport, se datora lipsei unei activități sistematice a organizațiilor locale pe planul combaterii misticimului care, în timp, a favorizat proliferarea cultelor și a influenței pe care o exercită asupra populației. „Din grija de a nu jigni sentimentele religioase ale credincioșilor, s-a căzut în cealaltă extremă, tolerându-se acțiuni ale bisericii care intră în contradicție cu legile statului”.[58] Acțiunile la care se făcea referire, constau în forme alternative de educație religioasă pentru copii și tineri (catehismul, școala de duminică), întreprinse de membri ai clerului catolic și protestant, dar includeau și manifestările reacționare ale sectelor neoprotestante: „Ceea ce caracterizează toate aceste secte este fanatismul religios, bigotismul, intoleranța față de alte concepții de viață, atitudinea refractară față de cultură și progres, izolarea de viața socială, neîncrederea și chiar ostilitatea față de stat, mergând până acolo încât unii manifestă atitudini antisociale (refuzul asistenței medicale, neparticiparea la muncă și netrimiterea copiilor la școală sâmbăta, nesupunerea tinerilor la încorporare, nu participă la alegeri etc.)”.[59]

Dincolo de îndemnurile deja încetățenite de intensificare a acțiunilor diverselor organizații politice, culturale și administrative din aparatul de stat, măsurile luate cu această ocazie vizau, pe de-o parte generalizarea unei atitudini mai intransigente a reprezentanților structurilor de partid „față de tot ce este perimat și retrograd în viața socială, față de concepțiile mistice și obscurantiste” și, pe de altă parte, o preocupare explicită pentru contracararea activităților recreative desfășurate pe lângă biserici și comunități religioase, care amenințau monopolul ideologic implicit al statului în privința sărbătorilor și a petrecerii timpului liber. În acest sens se dispunea ca „CSCA, împreună cu Comitetul de Stat pentru problemele organelor locale ale administrației de stat și Departamentul Cultelor să studieze posibilitatea creării unor tradiții laice, noi, în legătură cu evenimentele mai importante din viața oamenilor, care să le înlocuiască pe cele religioase”.

Introducerea în viața socială a unor festivități laice de tipul nunților uteciste, atribuirea numelui copilului, înmânarea festivă a buletinelor de identitate sau a sărbătoririi majoratului, dar și a unor activități recreative care să reprezinte etosul socialist - erau date drept exemplu, carnavaluri, baluri și hore țărănești, excursii, ziua satului - aveau ca scop principal atragerea tineretului pe un teren ideologic mai sigur, departe de influența activă a cultelor și a sectelor care dominau acest spațiu simbolic și îl foloseau ca instrument de amplificare a practicilor religioase.

54. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 19/1966, f. 19.
55. care începând din 1962 își restrânsese activitatea în jurul Comisiei pentru Răspândirea Cunoștințelor Științifice a orașului București, condusă de profesorul Jean Livescu.
56. care în urma restructurărilor din 1962 fuseseră asimilați comitetelor de cultură și artă regionale, raionale și orășenești (diviziunile teritoriale ale CSCA).
57. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 38/1966, ff. 1-8.
58. idem, f.19.
59. idem, ff. 16-17

Deja în 1970, formațiile artistice de amatori din mai multe județe puneau în aplicare măsurile de laicizare a tradițiilor populare, punând în scenă programe folclorice tradiționale cu caracter laic, spectacole cu teme populare ca *secerișul*, *logodna*, *căsătoria*, *ulciorul*, *cununa*, *plugarul*, demersuri culturale care anticipau cu câțiva ani festivalul „Cântarea României", care va constitui punctul culminant al acestor preocupări.

În ceea ce privește schimbarea de atitudine și adoptarea unui discurs mai dur, care denunța explicit „caracterul denaturat al ideologiei religioase, funcția sa socială care slăbește aportul omului la activitatea constructivă", aceasta venea din constatarea faptului că în condițiile amplificării fenomenului religios în multe regiuni ale țării, demersurile de educație ateistă continuau, fără efect, să fie orientate preponderent asupra formelor de propagandă indirectă, pozitivă, care aveau ca obiect răspândirea cunoștințelor științifice, în loc să se discute deschis problema „opoziției dintre concepția despre lume a partidului și ideologia religioasă"[60]

Această poziție, care în primă instanță se dorea clarificată în interiorul aparatului de partid și care era sensibil subminată de preocuparea pentru imaginea României văzută din exterior [61], dar și de voci mai conservatoare[62], a fost consolidată odată cu Congresului al X-lea al PCR, în cadrul căruia se reitera misiunea organizațiilor de stat și de partid de a contribui la educația materialistă și științifică a maselor.

Măsurile implementate cu această ocazie susțineau fără echivoc o turnură de ton în ceea ce privea educația ateist-științifică, care, se menționa, nu mai era văzută ca o campanie, ci ca o activitate permanentă, ca un sistem stabil de propagandă ateistă. „Pentru asta este nevoie să existe niște oameni care numai la asta să se gândească. Măcar în fiecare loc câte unul, care tot timpul să „comploteze" împotriva lui Dumnezeu [...] Visul nostru e ca fiecare comună să aibă câte un contra-paroh, adică un tovarăș, nu salariat, dar un profesor, un medic de acolo, căruia să îi stea la inimă treaba aceasta, care să se ocupe de combaterea fenomenului religios, care să aibă un material sociologic și etnologic pe care să ni-l servească prompt. Bineînțeles, oameni care să nu fie cunoscuți de toată lumea acolo ca „anticriști", dar care să aibă un rol important."[63]

În plan concret, deși se menținea în continuare faptul că partidul „nu admite sub nicio formă măsuri administrative, de constrângere, în educarea ideologică a maselor și cu atât mai mult, într-un domeniu atât de complex și delicat, cum este educația ateistă"[64], subiectele prelegerilor și conferințelor pe teme de educație ateistă propuse, aveau o retorică tranșant antireligioasă, cu titluri ca „Sectele religioase și combaterea lor", „Esența antiștiințifică și dăunătoare a concepțiilor religioase", „Poziția PCR față de religie". La posturile de radio și televiziune erau introduse noi emisiuni și rubrici speciale de educație ateistă care să prezinte și să dezbată subiecte ca existența lumii materiale, esența anti-științifică a religiei și implicațiile ei sociale, tradiții ale filozofiei ateiste românești etc. În plus, se instituiau noi forme de mobilizare și acțiuni educative ca brigăzile științifice, serile de întrebări și răspunsuri pe teme ateiste, cercurile micilor naturaliști, concursurile de cultură generală, cursurile și cercurile de ateism în universitățile populare și muncitorești, se introduceau în repertoriul formațiilor artistice de amatori texte literare și piese de teatru care vizau combaterea misticismului și superstițiilor, ca „Întoarcerea din pustiu" de O. Vintilă sau piesele „Sfântul Medarda" de Alecu Pop și „Mîntuleț în Paradis" de Süto Andras, dar și scenarii cu tematică ateistă ca „Orologiul și bufnița" de Ion Băieșu, „Coșarul ghinionist" de H. Nicolaide sau „Puncte, puncte" de I.D. Șerban, iar brigăzile artistice de agitație erau îndrumate să ia atitudine în programele lor față de superstiții și practici înapoiate în viața satului.

Toate aceste preocupări și eforturi ale aparatului politic pentru instaurarea unor practici seculare – care să se circumscrie valorile ideologice ale socialismului și care să provoace o distanțare de tradițiile mistice și religioase ale populației din zonele rurale - culminează în perioada 1969 – 1977 și se reflectă mai departe în producția cinematografică produsă în acest scop în perioada 1973-1984.

Acknowledgement: Această lucrare a fost susținută de proiectul „Philosophy in Late Socialist Europe: Theoretical Practices in the Face of Polycrisis" finanțat de Uniunea Europeană - NextgenerationEU și Guvernul României, în cadrul Planului Național de Redresare și Reziliență pentru România, contract nr. 760044//23.05.2023, cod PNRR-C9-I8-CF104/15.11.2022, prin Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, în cadrul Componentei 9, Investiția I8.

60. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 5/1969, f.62.
61. După cum amintea Dan Marțian, unul dintre participanții la ședința pe tema propagandei ateiste din ianuarie 1969: „Credem că am greși dacă am da materiale programatice negative. Noi nu trebuie să uităm că avem foarte mulți turiști străini, că sunt foarte mulți ochi în afară pe noi, că totuși a început să se vorbească frumos despre libertățile existente în România." - ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 5/1969, f.39
62. Cum era intervenția academicianului C.I Gulian:„O societate ateistă poate exista într-adevăr, dar mă întreb dacă nu li s-ar spune oamenilor care ar lucra nemijlocit în aceste probleme, anticriști? Mă gândesc dacă nu ar trebui făcut aceasta sub o mantie mai discretă." - ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 5/1969, f.24.
63. ANIC, Fond Propagandă și Agitație, dosar nr. 5/1969, ff.18-19
64. Ibid.

Bibliography

"Pentru larga răspândire a cunoștințelor politice și științifice" [For the broad dissemination of political and scientific knowledge]. *Scânteia*, no. 2955, April 24 (1954): 1.

Acland, Charles R., and Haidee Wasson, eds. *Useful Cinema*. Durham & London: Duke University Press, 2011.

Alexander, Geoff. *Academic Films for the Classroom: A History*. Jefferson: McFarland & Company, 2011.

ANIC, Fond Cancelarie (inv.3125 -3354), dosarele: 1/1973; 10/1976; 33/1987.

ANIC, Fond Propagandă și Agitație (inv.2898), dosarele: 42/1948; 70, 97/1949; 5/1952; 12/1958; 1/1960; 19, 22, 38/1966; 5/1969; 22/1970.

ANIC, Fond Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii (inv. 2272), dosarele: 1, 2, 5/1950; 1, 2, 5, 6, 11/1951; 8, 10, 12/1952; 51, 52/1953; 6/1957; 1/1958.

Betts, Paul, and Stephen A. Smith, eds., *Science, Religion and Communism in Cold War Europe*. London: Palgrave MacMillan, 2016.

Boon, Timothy. *Films of fact. A History of Science in Documentary Films and Television*. Londra: Wallflower Press, 2008.

Curtis, Scott, *The Shape of Spectatorship: Art, Science and Early Cinema in Germany*. New York: Columbia University Press, 2015.

Daiche, Petre. "Ateneele Populare din București și rolul lor în culturalizarea maselor (1918-1944)" [Popular Athenea in Bucharest and their role in the culturalization of the masses], *Materiale de istorie și muzeografie,* no. 6 (1969): 123–140.

Ellul, Jacques. *Propaganda – The formation of men's attitudes*. New York: Vintage Books, a division of Random House, 1965.

Gaycken, Oliver. *Devices of Curiosity: Early Cinema and Popular Science*. New York: Oxford University Press, 2015.

Hediger, Vinzenz, and Patrick Vonderau, eds. *Films That Work – Industrial Film and the Productivity of Media*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.

Landecker, Hannah. "Microcinematography and the History of Science and Film." *Isis* no. 97, (2006): 121–132.

Le développement de la Culture dans la République Populaire Roumaine [The Development of Culture in Romanian Popular Republic]. Bucharest: L'Institut Roumain pour les Relation Culturelles avec l'étranger, 1954.

Luehrmann, Sonja. *Secularism Soviet Style: Teaching Atheism and Religion in a Volga Republic*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2011.

Magdó, Zsuzsánna, *The Socialist Sacred: Atheism, Religion, and Mass Culture in Romania, 1948-1989*. PhD thesis. Urbana-Champaign: University of Illinois, 2016.

Masson, Eef. *Watch and Learn. Rhetorical Devices in Classroom Films after 1940*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.

Naumescu, Sandu. "Rolul și importanța Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii" [The role and the importance of the Society for the Dissemination of Science and Culture]. *Universul*, no. 272, November 21, 1949.

Orgeron, Devin, Marsha Orgeron, and Dan Streible, eds. *Learning with the Lights Off: Educational Film in the United States*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Pospielovsky, Dimitry. *A History of Marxist-Leninist Atheism and Soviet Anti-religious Policies: A History of Soviet Atheism in Theory and Practice, and the Believer*. Vol. 1. New York: St. Martin's Press, 1987.

Powell, David. *Antireligious Propaganda in the Soviet Union: A Study of Mass Persuasion*. London and Cambridge, MA: MIT Press, 1978.

Shmidt, Victoria, and Karl Kaser. *A Critical History of Health Films in Central and Eastern Europe and Beyond*. New York: Routledge, 2024.

Smolkin-Rothrock, Victoria. "The Ticket to the Soviet Soul: Science, Religion, and Spiritual Crisis of Late Soviet Atheism." *The Russian Review*, no. 73 (2014): 171–197.

Smolkin, Victoria. *A Sacred Space is Never Empty: A History of Soviet Atheism*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018.

Tang, Pao-chen, Yuqian Yan, and Zhang Ling, eds. *Socializing Medicine: Health Humanities and East Asian Media*. Hong Kong: Hong Kong University Press, 2025.

Tesar, Jan. *The History of Scientific Atheism: A comparative study of Czechoslovakia and Soviet Union (1954-1991)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019.

Thrower, James. *Marxist-Leninist "Scientific Atheism" and the Study of Religion and Atheism in the USSR*. Berlin: De Gruyter, 1983.

Tosi, Virgilio. *Cinema Before Cinema: The Origins of Scientific Cinematography*. London: British Universities Film & Video Council Publication, 2005.